

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ НА ШКІЛЬНИХ УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА

У статті на основі аналізу досліджень вітчизняних науковців узагальнено педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій учнів на уроках правознавства. Визначені структурні компоненти ціннісних орієнтацій, вказані критерії сформованості ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітніх шкіл та закладів середньої освіти нового типу.

Побудова соціальної, правової та демократичної української держави актуалізує створення й утвердження нових ідеалів суспільного розвитку з певними цінностями, нормами, орієнтирами. Формування правової держави в Україні, яка визнана в конституційних положеннях основним політико-юридичним ідеалом, потребує окрім реформування її правової системи формування відповідних соціально-правових ціннісних орієнтацій, у першу чергу, в дітей та молоді. Особливу роль у цих процесах відіграють правові та соціальні цінності як універсальні світоглядні засади, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання. Підкреслюючи психологічний характер цінностей як об'єкта спрямування особистості, В. Тугарінов у 60-і рр. використав поняття "**ціннісні орієнтації**", які визначив як спрямованість особистості на ті чи інші цінності [1].

Формування соціально-правових ціннісних орієнтацій учнів на уроках правознавства є актуальним процесом, який, у свою чергу, потребує осмислення відповідних педагогічних умов.

Метою нашої статті, на основі аналізу праць вітчизняних учених, є визначення педагогічних умов для наступного формування ціннісних орієнтацій учнів на уроках правознавства.

Дослідження ціннісних орієнтацій було здійснено в роботах філософів А. Здравомислова, Б. Паригіна, Г. Андрєєвої, О. Донцова, В. Мухіної, О. Бодальова, Г. Дилигенського, В. Алексєєвої, А. Серого, М. Яницького та ін.

Психолого-педагогічні аспекти ціннісних орієнтацій вивчені у працях І. Беха, Л. Божович, М. Боришевського, Т. Бутківської, Л. Крицької, В. Оржеховської, В. Постоного, С. Максименка, В. Семиченко, Р. Скульського, Ю. Стежка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, В. Тюріної.

Дослідники прийшли до висновку, що ціннісні орієнтації формуються за умов засвоєння соціального досвіду і опредметнюються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості. Система ціннісних орієнтацій створює змістовну сторону спрямованості особистості і виражає внутрішню основу її відношень до дійсності.

У педагогічній науці ціннісні орієнтації визначаються як відношення до об'єктивних цінностей суспільства, що опредметнюється в їх усвідомленні та переживанні як потреби [2: 140].

В останні роки українські вчені почали дослідження проблем формування ціннісних орієнтацій школярів загалом, і старшокласників зокрема.

Так, Д. Попова [3] дослідила проблему формування загальнолюдських цінностей старшокласників засобами ЗМІ, а С. Шандрук [4] – питання формування ціннісних орієнтацій старшокласників засобами ЗМІ.

Д. Попова прийшла до висновку, що ефективність використання засобів масової інформації в процесі формування у старшокласників загальнолюдських цінностей залежить від розвитку досвіду сприйняття інформації, вміння критично її аналізувати, набуття навичок роботи з суперечливими матеріалами засобів масової інформації, вміння аргументовано, критично оцінювати різні ідеї, відстоювати свої погляди та переконання. Оптимальне поєднання виховних засобів, спрямованих на диференційоване сприйняття учнями інформації, покращення цілеспрямованого педагогічного керівництва цим процесом, регуляція інформаційного навантаження старшокласників, відбір змісту інформації підвищують ефективність використання засобів масової інформації у формуванні загальнолюдських цінностей у старшокласників [3: 5].

С. Шандрук прийшла до висновку, що ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів, потреб і смаків особистості, зорієнтована на певний аспект цінностей. Виховання ціннісних орієнтацій зумовлює зміни в їхній субординації, а відповідно й функціях соціальної регуляції людини. Зміст ціннісних орієнтацій досить рухомий і розглядається як складний комплекс потреб, інтересів і смакових установок особи, що реалізується в актах сприйняття, оцінки й вибору цінностей. Його визначають **почуттєвий, нормативно-регулятивний і дієво-творчий** компоненти. У дисертації С. Шандрук проаналізувала взаємозалежність і взаємодію категорій "виховання ціннісних орієнтацій", "формування інформаційної культури" і "соціалізація" особистості [4: 19].

У дослідженні запропоновані педагогічні умови виховання ціннісних орієнтацій старшокласників засобами масової інформації, але зазначається, що їх ефективність виявляється лише в системному застосуванні:

- використання учнями високоякісної інформації;
- забезпечення особистісної позиції юнаків і дівчат в інформаційних процесах;
- послідовне накопичення і систематизація старшокласниками інформаційного тезаурусу, боротьба з інформоманією;
- тісний зв'язок інформаційної діяльності з життєдіяльністю самих учнів, реальністю сьогодення, творчого співробітництва дітей і дорослих, школи і ЗМІ в масових інформаційних процесах;

– включення матеріалів ЗМІ в навчально-виховний процес різних типів загальноосвітніх закладів на засадах сформованої інформаційної культури [4].

Ю. Стежко [5] вивчив проблеми формування сенсожиттєвих ціннісних орієнтацій старшокласників засобами суспільствознавчих навчальних предметів. Проведене дослідження показало, що великі потенційні можливості щодо формування сенсожиттєвих ціннісних орієнтацій старшокласників криються в поєднанні раціональної цінності суспільствознавчого курсу "Людина і світ" із іноваційною технологією особистісно зорієнтованого виховання.

Ефективність виховання особистості у процесі вивчення курсу "Людина і світ" у старших класах визначається психологічними особливостями міжособистісних взаємин педагога та учнів на засадах співтворчості, взаємоповаги, співпереживання, взаємодовіри, за яких судження вихователя переходять у міркування вихованця, його внутрішній ціннісно-смысловий світ. Усвідомлення змісту власного "Я" та стосунків "Я – суспільство" з позиції гуманістичної моралі, яку несе слово вчителя, надає сенсожиттєвому самовизначенню учня спрямованості на вищі загальнолюдські та національні цінності. Поведінковий аспект виховання проявляється в тому, що учень усвідомлює суспільну необхідність не як зовнішній регулятив поведінки, а як внутрішній моральний чинник самодетермінації [5: 6].

О. Ціхоцька [6] дослідила проблеми формування ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення іноземної мови, що конкретизовано в розкритті сутності і специфіки цього процесу, змісту гуманістичних ціннісних орієнтацій старших школярів, динаміки їх ієрархічної структури, дослідженні факторів впливу на зміст і структуру ціннісних орієнтацій, встановленні їх зв'язку з рівнем самоактуалізації особистості старшокласника та його гуманістичної спрямованості, розробленні та апробації системи розширення ціннісних орієнтацій старшокласників на основі застосування активних методів навчання іноземної мови, поглиблення гуманізації всього навчально-виховного процесу.

Дослідницею розроблено схему-модель гуманістичних ціннісних орієнтацій, що включає когнітивний, емоційно-вольовий, практично-діяльний компоненти, розкриває якості особистості, які визначають змістовий аспект і різні форми вираження її орієнтацій [6: 2].

Визначено, що специфіка формування гуманістичної ціннісної свідомості старшокласників у процесі навчання англійської мови складається з особливостей цього шкільного предмету й характерних рис, притаманних цій віковій групі учнів. Воно будується на основі гуманних міжособистісних стосунків учасників педагогічного процесу, індивідуалізації й активізації навчально-виховної діяльності на відповідних уроках.

Зазначено, що процес формування аксіологічних установок учнів старших класів, спрямований на гуманістичний розвиток їх індивідуальності доцільно здійснювати на основі наступних положень:

- урахування особливостей учнів раннього юнацького віку;
- створення умов для гуманізації міжособистісних відносин учасників педагогічного процесу;
- підсилення мотивації досягнення;
- при виборі навчального матеріалу використовувати його гуманістичний потенціал [6: 8].

В. Сметаняк [7] вивчав проблеми психологічних особливостей ціннісного самовизначення старшокласників і наголосив, що самовизначення, зокрема його ціннісний аспект, належить до визначальних характеристик особистості. У старшому шкільному віці ціннісне самовизначення є актуальною потребою і насущним екзистенційним завданням. Його здійсненню сприяють наступні передумови: розвиток когнітивної (абстрактно-понятійної) і емоційно-вольової (довільність, ієрархізованість, інтелектуалізованість, опосередкованість) сфер, підвищена сензитивність до засвоєння соціокультурних цінностей та норм, становлення індивідуальної оцінювальної структури, зокрема світогляду, усвідомлена необхідність обрати професію чи рід заняття [7: 13].

В. Сметаняк експериментально підтвердив припущення про те, що спеціально сконструйований тренінг ціннісного самовизначення розширює діапазон усвідомлюваних мотивів цілісної життєдіяльності, переструктурує цінності-цілі на основі реорганізації суб'єктних властивостей (цінностей-засобів) і забезпечує онтогенетично більш високий, здебільшого моральний та екзистенційний, рівні самовизначення старшокласників. Проведення тренінгу ціннісного самовизначення спричинило наступні зміни в ціннісно-смысловій сфері старшокласників: актуалізацію суб'єктного потенціалу на вищих рівнях функціонування особистості, субординацію й конкретизацію цілей життєдіяльності, гармонізацію Я-концепції та розвиток асертивної поведінки, підвищення відповідальності за напрям і спосіб самореалізації, розблокування творчих інтенцій особистості, зростання сили "Я", узгодженості особистісних цінностей та суб'єктних властивостей. Експериментальне дослідження підтвердило доцільність і перспективність застосування холістичного підходу при створенні корекційно-розвивальних програм з метою оптимізації ціннісного самовизначення на різних етапах онтогенезу [7: 17].

О. Рудіна [8] дослідила проблеми формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу в гімназії. Вона зазначає, що оскільки ціннісні орієнтації співвідносяться з системою установок особистості та визначаються наявністю мотивів, інтересів і потреб, соціальних відношень, а отже, виступають важливим компонентом мотиваційної структури особистості, то вони є синтезом і результатом духовно-практичного відображення особистістю дійсності, виявляють готовність особистості до реалізації потреби співвідносити власні ціннісні орієнтації із загально визнаними цінностями, що передаються від покоління до покоління завдяки культурі та мистецтву. Через ціннісну орієнтацію розкривається соціально активна позиція особистості, її духовна спрямованість. Високий рівень сформованості ціннісних орієнтацій дозволяє людині вибірково ставитися до явищ і предметів оточуючого світу, адекватно сприймати й оцінювати їхню значимість. У такому складному явищі, як особистість ціннісні орієнтації відіграють структуростворюючу

роль, у процесі їх формування зовнішнє стає досягненням суб'єкта і переміщується в його свідомість, щоб у процесі подальшого розвитку знайти вираження в результатах особистісно та соціально цінної діяльності.

Формування ціннісних орієнтацій старшокласників, на думку дослідниці, буде здійснюватися ефективно в навчально-виховному процесі такого загальноосвітнього навчального закладу, як гімназія. Провідними педагогічними умовами визначені: залучення старшокласників до мистецтва та педагогічна взаємодія при організації всіх видів навчальної та позаурочної діяльності в педагогічній системі гімназії, оскільки вони сприяють не лише формуванню сімейних цінностей старшокласників, а й забезпечують формування на високому рівні громадянських, гуманних, професійних ціннісних орієнтацій. У процесі аналізу практичного досвіду роботи гімназії виділені такі основні напрями діяльності педагогів щодо залучення учнів до мистецтва: уроки з предметів загальноосвітнього та естетичного циклів, спецкурси, спеціальні заняття музикою та образотворчим мистецтвом, факультативи з мистецтва, робота гуртків клубу "Гармонія", зв'язки з культурно-просвітницькими закладами міста, колективна творча діяльність учнів. Педагогічна взаємодія як умова навчально-виховного процесу гімназії пов'язує в систему всі компоненти: мету, зміст, методи, учнів, педагогів [8: 15].

Критерії ціннісних орієнтацій старшокласників визначаються так: громадянськість висвітлює соціальне спрямування особистості старшокласника; гуманність показує ставлення старшокласника до людей в цілому; цінність "Я" розкриває самоцінність особистості старшокласника; сімейні цінності визначають прагнення старшокласників до створення в майбутньому сім'ї; професійні очікування прогнозують досягнення життєвого успіху на основі обраної професії. Визначено три рівні виявлення ціннісних орієнтацій старшокласників: високий, середній, низький [8: 9].

О. Набока [9] дослідила проблеми формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю. Дослідниця розкрила сутність ціннісних орієнтацій як складного особистісного утворення та виявила і теоретично обґрунтована структуру ціннісних орієнтацій. Остання, на думку О. Набоки, включає дві групи компонентів – полярні (мотиваційний, цільовий) та лінійні (змістовий, операційно-діяльнісний, контроль-аналітичний). Виявлені і теоретично обґрунтовані критерії сформованості ціннісних орієнтацій у старшокласників, логічно взаємопов'язані з її структурними елементами і які включають: наявність знань про ціннісні орієнтації; вміння диференціювати цінності; дієвість ціннісних орієнтацій.

Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю включають: наявність у змісті економічної освіти теоретичних та прикладних знань про професійні, соціально-громадські, морально-етичні та духовні цінності і ціннісні орієнтації майбутнього підприємця; співробітництво вчителя та учнів на гуманістичних засадах, на основі взаємоповаги та взаємовизнання; формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю шляхом включення їх до спеціально організованої пізнавальної та творчої діяльності [9: 11].

Таким чином, аналіз зазначених наукових праць у сфері педагогіки дає можливість визначити **ціннісні орієнтації старшокласників** як вибірккову, відносно стійку систему спрямованості інтересів, потреб і смаків особистості, зорієнтовану на певний аспект цінностей.

Дослідниками доведено, що у старшому шкільному віці ціннісне самовизначення є актуальною потребою підлітка.

Структурно ціннісні орієнтації як складний комплекс потреб, інтересів і смакових установок особи включають у себе ряд компонентів, які можна виокремити за різними підставами:

- почуттєвий, нормативно-регулятивний і дієво-творчий;
- когнітивний (елемент знання), емотивний (емоційна складова, що виходить з оцінки), поведінковий (реалізація ціннісних орієнтацій у поведінці особи);
- полярні (мотиваційний, цільовий), лінійні (змістовий, операційно-діяльнісний, контроль-аналітичний).

Критерії сформованості ціннісних орієнтацій у старшокласників, логічно взаємопов'язані з її структурними елементами та включають:

- наявність знань про ціннісні орієнтації;
- вміння диференціювати цінності;
- дієвість ціннісних орієнтацій.

Проаналізувавши зазначені дослідження, ми прийшли до висновку, що визначальними педагогічними умовами формування ціннісних орієнтацій старшокласників на шкільних уроках є:

- оптимальне поєднання виховних засобів, спрямованих на диференційоване сприйняття учнями навчальної інформації та покращення цілеспрямованого педагогічного керівництва цим процесом;
- регуляція навчального навантаження старшокласників, відбір змісту інформації;
- забезпечення особистісної позиції юнаків і дівчат в навчальному процесі;
- тісний зв'язок навчальної роботи з життєдіяльністю самих учнів, реальністю сьогодення, творчого співробітництва дітей і дорослих;
- міжособистісні взаємини педагога та учнів на засадах співтворчості, взаємоповаги, співпереживання, взаємодовіри, за яких судження вихователя переходять у міркування вихованця, його внутрішній ціннісно-смысловий світ;
- індивідуалізації й активізації навчально-виховної діяльності;
- врахування особливостей учнів раннього юнацького віку (особистісне та професійне визначення, формування внутрішньої структури особистості, перебудова внутрішнього світу), який є сензитивним для

утворення гуманістичних ціннісних орієнтацій в якості стійкої особистісної риси, що впливає на становлення гуманістичного світогляду учнів-старшокласників;

- підсилення мотивації досягнення;
- наявність у змісті освіти теоретичних та прикладних знань про професійні, соціально-громадські, морально-етичні та духовні цінності і ціннісні орієнтації громадянина держави;
- застосування іноваційних технологій особистісно зорієнтованого навчання та виховання.

Організована на зазначених засадах навчально-виховна робота висуває особливі вимоги як до фахової підготовки вчителя, так і до його професійної майстерності. Педагог одночасно виступає комунікатором, референтом, координатором, виконуючи такі функції: інформаційну, мобілізаційну, розвивальну, орієнтаційну.

Проаналізовані дослідження вітчизняних педагогів підтвердили, що формувати ціннісні орієнтації учнів можливо на уроках і в звичайних загальноосвітніх навчальних закладах, і в загальноосвітніх закладах нового типу, використовуючи гуманістичний потенціал навчального матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 124 с.
2. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М.: Академический проект, 2004. – 560 с.
3. Попова Д.А. Формування загальнолюдських цінностей у старшокласників засобами масової інформації в сучасних умовах: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2002. – 20 с.
4. Шандрук С.І. Виховання ціннісних орієнтацій старшокласників засобами масової інформації: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2001. – 20 с.
5. Стежко Ю.Г. Формування сенсожиттєвих ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2004. – 20 с.
6. Ціхоцька О.А. Формування гуманістичних ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення іноземної мови: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2002. – 20 с.
7. Сметаняк В.І. Психологічні особливості ціннісного самовизначення старшокласників: Автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
8. Рудіна О.М. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу гімназії: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2002. – 20 с.
9. Набока О.Г. Формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2002. – 20 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.06.2008 р.

Матвиенко И.А. Педагогические условия формирования ценностных ориентаций учеников на школьных уроках правоведения.

В статье на основе анализа исследований отечественных исследователей обобщены педагогические условия формирования ценностных ориентаций учеников на уроках правоведения. Определены структурные компоненты ценностных ориентаций, указаны критерии сформированности ценностных ориентаций учеников общеобразовательных школ и учреждений среднего образования нового типа.

Matvienko I.O. The Pedagogic Conditions of Pupils' Value Orientation Formation at the School Law Lessons.

In the article on the basis of native researchers' investigations analysis the pedagogic conditions of pupils' value orientations formation at the law lessons are generalized. The value orientations structure components are defined, the criteria of value orientations formation of comprehensive schools' and new type secondary education institutions' pupils are indicated.